

The Signs of Collectivism in Sa'di's Lyrics*

Dr. Zohreh Ahmadipoor¹

1. Introduction

The lyric is so intertwined with love that it seems this poetic form is specific to the expression of romantic themes. This is true for most Iranian lyric poets, from Rudaki to the poets of the contemporary period. Sometimes, among lyricists, a committed poet such as Hafez has turned to social satire and opposed with hypocritical claimants; or, a poet like Farrokhi Yazdi makes social criticism, and of course, Persian lyric poetry has had one of these types of social lyric poems in different periods. So far, no one has said that there are social issues or themes in Sa'di's love lyrics. The author does not intend to prove that there are social issues in Sa'di's lyrics; but, the purpose is to show signs of social life in his lyrics.

The present study is not socio-literature because "socio-literature scientifically studies the social essence of literary works, the conditions and requirements of the social context of poets and writers, their ideological, intellectual and cultural position, topics, issues and social orders considered in literary works" (Torabi, 2006, 5) and also "expresses the prevailing socio-cultural condition in that period" (Sotoudeh, 2002, 57).

While in this study, only the effect of Sa'di's collectivist mentality on the content of romantic lyric poetry is examined. A critic says, "some works are good to be criticized by a sociologist, but contrary to some works, the sociologist critic has nothing to say "because the hero has become animated from a poetic feeling, not from society" (Diches, 2009, 562); but, the sociologist reading Sa'di's sonnets finds a lot of points to be said as it originates from the society and contains social life properties.

---

*Date received: 28/01/2019

Date accepted: 07/07/2020

Email:

ahmadypoor@yahoo.com

1. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Farhangian University, Kerman, Iran

2. Methodology

This study was carried out in a descriptive-analytical method. First, themes that were about social life were extracted. Then, they were studied and counted for their frequencies.

3. Discussion

Sa'di's lyrics, which are called "the paragon of Persian lyric poetry" (Shamisa, 2006: 210), has social strong properties in two respects: first, Sa'di's lyrics, as creative poetry and art, has been derived from a sense of social individuality, and the other is that these sonnets contain public perception of beauty and perfection (Ebadian, 1993, 102). Love is the treasure of Sa'di's lyric poetry; but, the origin of all the issues in his poetry is social and popular (Rastegar Fasaei, 2000, 10).

The lover's territory has more signs of social life in Sa'di's sonnet, and in addition to lover, beloved and rivals, people who are in a society are also mentioned. The first social institution is family; Sa'di is one of the few lyricists who refers to family and speaks of parents (Sa'di, 2006, 228, 278, 281), children (ibid., 268), relatives (ibid., 136), acquaintances and strangers (ibid., 181) in the lyrics.

In Sa'di's lyrics, the voices of the people are heard a lot as 20 verses of Sa'di's lyrics begin with the phrase "it is said" and then quotes from people are given (Sa'di, 2006, 195, 329, 96, 79) 327, 328, 313, 59, 58, 181, 312, 116, 289, 57, 125, 96, 59, 95, 51, 37, 37). More than 50 verses of his poems begin with 'the person' (kas) 'a person' (kasi) and 'People' (kasan) and then, a point or quote from people about love and beloved is brought.

Romantic scenes are present in Sa'di's lyrics. It is people who, with their presence, make the sonnet real, so that the reader does not ask himself then where are people? The lover has a house, a neighbor, his own relatives and he makes love in a setting that seems more real than the setting in other poets' lyrics.

In lyrics, it is often difficult to believe romantic words and the exaggerated actions of lover and beloved, and mostly metaphors and symbols, and in general, the virtual language are interpreted and justified. In Sa'di's lyrics, there are signs of the poet's sense of originality, which, of course, is almost impossible to be proved scientifically; and, the reader thinks that Sa'di's has spoken his heart out and that what he says is the reality of his life, and perhaps he has experienced love, and his sonnets are a collection of his romantic experiences. It seems that his collectivism has influenced and strengthened the romantic narration and made it believable in Sa'di's sonnet. In Sa'di's lyric poetry, many verses about the beloved are

compared with other beauties. The comparison of the beloved with the benevolent also shows Sa'di's collectivist view; Sa'di doesn't just see his lover; He also considers other good people.

4. Conclusion

Sa'di's lyrics are romantic and do not consider political and social issues, but the king of the speech territory has been influenced by his collectivist view in creating themes and meaning of the sonnet, and in many cases, has introduced people in his lyrics. Some recurring themes in Sa'di's lyrics make it clear that:

1- The presence of groups and personalities such as the public (19 times), cameleer (13 times), neighbor (6 times), relatives, old neighborhood, muezzin, acquaintance, capitalists, etc., shows Sa'di's collectivism

2- In many of Sa'di's lyrics, people talk to the poet and often scold and advise him. Sa'di's collectivist mind shows the society's perception and attitude towards love by quoting people's speeches.

3- The presence of people in a considerable number of Sa'di's lyrics has made them romantic to some extent and given a realistic atmosphere to them.

4- Sa'di's collectivism in lyrics has increased the credibility of lyric themes; describing people's condition in the sonnets, comparing the lover with people and beloved with other beloved has made Sa'di's sonnets more plausible and pleasant.

References [In Persian]:

- Adorno, T. (2011). A word about lyrical poetry and community written in an introduction to the sociology of literature (M. Payandeh, Trans.). Tehran: Naqhshejahan.
- Dashti, A. (2011). Sa'di's territory. Tehran: Zavvar.
- Dichez, D. (2009). Methods of literary criticism (M. Sedghiani, & Gh. Yousefi, Trans.). Tehran: Elmi publication.
- Ebadian, M. (1993). the sonnet evolution and the role of Sa'di. Tehran: Ebtacar publication.
- Fotouhi, M. (2016). Theme in indian style poeta. Literary Criticism Quarterly, 34, 119-156.
- Hafiz. Sh. (1983). Diwan of Hafiz. (2nd ed.). (P. Natel khanlary, Rev.). Tehran: kharazmi publication.
- Hamidian, S. (2005). Sa'di in lyric. (4th ed.). Tehran: Ghatreh.
- Khorramshahi, B. (1992). Hafiznameh. (Vol. 1.). Tehran: Elmifarhangi.
- Ma'boudi, Z. (2006). Sociology in Sa'di's works. Tehran: Tirgan.

- Rastegare fasai, M. (2000). Hadith of love. In Sa'adishenasi (Vol. 3., pp. 7-22).
- Sa'di, M. (2006). Lyrics of Sa'di. (Gh. Yousefi, Rev.). Tehran: Sokhan.
- Salim, G. (1998). The sociology of literature. Tehran: Tous.
- Samiei, A. (1999). Sa'di in lyrics. In selseleye moye doost. Shiraz: Haft Ourang
- Shamisa, S. (2006). Poetry stylistics. (2nd ed.). Tehran: Mitra.
- Sotudeh, H. (2002). Sociology in Persian literature. (2nd ed.). Tehran: Avay-e noor.
- Taghizade. M. (2010). The s Sociology of world literature. Tehran: Sarmadi.
- Torabi, A. (2006). Sociology of Persian literature. (4th ed.). Tabriz: Forouzesh.

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال نوزدهم، شماره سی و هفتم، بهار و تابستان ۱۳۹۹

نشانه‌های جمع‌گرایی در غزل سعدی*

دکتر زهره احمدی پوراناری^۱

چکیده

مضامین عاشقانه غزل، اغلب مربوط به عاشق و معشوق است و به ندرت مضامینی درباره رقیب دیده می‌شود. مهم‌ترین مضامین غزل عاشقانه، توصیف عشق، احوال عاشق، وصف معشوق خوب‌رو و ممانعت‌ها و آزارهای رقیب است، اما در غزل‌های عاشقانه، خبری از مردم نیست یا حضورشان بسیار نادر است. در غزل سعدی مضامینی مشاهده می‌شود که در آن مردم حضور دارند، اما این مضامین در غزل دیگر شاعران، به ندرت دیده می‌شود. یکی از پرسش‌های مهم در بررسی شعر این است که چرا یک مضمون در شعر سخنوری کاربرد فراوان یافته است و علت آن در کدام یک از مقوله‌های زبانی، روانی، اجتماعی، فرهنگی و غیر آن باید جست‌وجو شود؟ در این تحقیق با روش تحلیلی - توصیفی، برخی از مضامین معانی غزل سعدی، بررسی می‌گردد تا معلوم گردد که دیدگاه جمع‌گرایانه سعدی، در آفرینش برخی مضامین مؤثر بوده است. بررسی غزل‌های سعدی نشان داد که مضمون‌های متعدد درباره اقوام، عوام، خویشان، همسایگان، ساربان و ورود و حضور معشوق در کوی و برزن و بازار و صحرا، از نشانه‌های توجه سعدی به مردم و اجتماع است.

واژه‌های کلیدی: غزل، سعدی، جمع‌گرایی، مضمون.

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۰۴/۱۷

ahmadypoor@yahoo.com

DOI: 10.22103/jis.2020.13491.1909

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۱۱/۰۸

نشانی پست الکترونیک نویسنده:

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان، کرمان، ایران.

۱. مقدمه

غزل آن چنان با عشق آمیخته شده‌است که گویی این قالب شعری، مختص بیان مضامین عاشقانه است. این نکته در مورد اغلب غزل‌سرایان، از رودکی تا دوره معاصر دیده می‌شود. گاه از میان غزل‌سرایان، شاعر متعهدی مانند حافظ، به طنز اجتماعی روی آورده و با مدعیان ریاکار در افتاده‌است و یا شاعری مانند فرخی یزدی، به انتقاد اجتماعی پرداخته‌است و البته غزل فارسی، از این نوع غزل‌سرایان اجتماعی، در دوره‌های مختلف داشته‌است. تاکنون کسی نگفته‌است که در غزل عاشقانه سعدی، مسائل یا مضامین اجتماعی وجود دارد، نگارنده نیز قصد ندارد ثابت کند که در غزل سعدی، اجتماعیات وجود دارد، اما در برابر این سخن که گفته شده: «سعدی را می‌توان مرد عرفان جوش خورده با حیات فردی و اجتماعی انسان خواند» (حمیدیان، ۱۳۸۴: ۱۵۲)، نگارنده - بی‌آنکه به عارفانه بودن یا نبودن غزل سعدی پردازد- در پی آن است که نشان دهد در فضای غزل عاشقانه سعدی، عطر زندگی اجتماعی به مشام می‌رسد.

تحقیق حاضر، جامعه‌شناسی ادبیات نیست؛ زیرا «جامعه‌شناسی ادبیات با روشی علمی، جوهر اجتماعی آثار ادبی، شرایط و مقتضیات محیط اجتماعی دربرگیرنده و پرورنده شاعر و نویسنده، جهان‌بینی و موضع فکری و فرهنگی آنان، مباحث و موضوعات و سفارش‌های اجتماعی مورد توجه در آثار ادبی را مورد مطالعه قرار می‌دهد» (تراپی، ۱۳۸۵: ۵) و نیز «فضای فرهنگی-اجتماعی حاکم بر آن دوره را بیان می‌نماید» (ستوده، ۱۳۸۱: ۵۷)؛ در حالی که در این تحقیق تنها تاثیر ذهنیت جمع‌گرایانه سعدی، در مضمون‌سازی غزل عاشقانه بررسی می‌شود. منتقدی می‌گوید: «برخی آثار، شکارگاه مطبوعی برای منتقد جامعه‌شناس است، اما در برابر برخی آثار، منتقد جامعه‌شناس حرفی برای گفتن ندارد؛ زیرا قهرمان از احساس شاعرانه مایه گرفته‌است نه از اجتماع» (دیچز، ۱۳۸۸: ۵۶۲)؛ در غزل‌های سعدی خواننده جامعه‌شناس، حرف‌های زیادی برای گفتن می‌یابد؛ زیرا از فضای جامعه برآمده‌است و رنگ و بوی زندگی اجتماعی را در خود دارد.

۱-۱. شرح و بیان مسئله

شاید به نظر رسد که سعدی، در غزل‌های عاشقانه، به مردم و جامعه، توجهی نشان نداده باشد، در حالی که اگر غزل‌های عاشقانه سعدی، با غزل‌های عاشقانه دیگر غزل‌سرایان مقایسه شود، معلوم می‌گردد دیدگاه و احساس جمع‌گرایانه سعدی، در غزل عاشقانه نیز وارد شده است؛ به طوری که در مضامین و معانی عاشقانه غزل سعدی نیز، نشانه‌های جمع‌گرایی سعدی را می‌توان دریافت. نگارنده بر این باور است که دیدگاه جمع‌گرای سعدی در غزل نیز وارد شده، زیرا در این غزل‌ها، شاعر تنها نیست و مردم در اغلب غزل‌ها حضور دارند؛ شخص یا اشخاصی به عاشق اندرز می‌دهند، ملامت می‌کنند یا به تماشای

عاشق و معشوق می‌پردازند. نگاهی به کشف الیایات غزل‌های سعدی نشان‌می‌دهد که بیش از ۵۰ بیت از غزل سعدی، با واژه «کس» و «کسان» شروع شده‌است و سپس وصف یا نقل قولی از آن‌ها، درباره عشق آمده است و البته اگر بسامد سخن مردم، در همه آیات غزل سعدی مدنظر قرار گیرد، بسیار بیشتر خواهد بود، درحالی‌که این مضامین، با این تعداد قابل توجه، در دیوان دیگر شاعران غزل‌پرداز، از جمله حافظ وجود ندارد. حتی در غزل وحشی بافقی - که از برجسته‌ترین شاعران مکتب وقوع است - مردم این اندازه حضور ندارند. در این تحقیق با توصیف و تحلیل برخی از مضامین غزل سعدی، روشن خواهد شد که مردم در غزل‌های عاشقانه سعدی حضور دارند.

۱-۲. پیشینه پژوهش

درون‌مایه اصلی غزل سعدی، عشق است؛ از این رو، این غزل‌ها، کمتر از نظر حضور مردم و اجتماع بررسی شده‌است. چنان‌که گفته شد نگارنده تنها در پی یافتن نشانه‌هایی مبنی بر توجه سعدی به مردم و داشتن نگاهی اجتماعی، در مضمون‌های عاشقانه است که تا کنون در این زمینه پژوهشی انجام نشده‌است.

در کتاب جامعه‌شناسی در آثار سعدی (معبودی، ۱۳۸۵) که در واقع نوعی فرهنگ موضوعی است، نویسنده نشانه‌ها و ابزار اجتماعی را از گلستان و بوستان جمع‌آوری کرده و در موارد معدودی، تنها نامی از شهر یا ابزار و مانند آن از غزل سعدی، ذکر شده‌است؛ اما تنها اثری که دلائل رابطه غزل سعدی و جامعه را بررسی کرده‌است «تکوین غزل و نقش سعدی» (عبادیان، ۱۳۷۲) است که نام کامل آن مقدمه‌ای بر میانی جامعه‌شناختی و زیباشناختی غزل فارسی و غزلیات سعدی است. در این کتاب، طی چند صفحه (همان: ۹۹-۱۰۳) «خصلت اجتماعی موضوع و مضمون در غزل سعدی» تحلیل شده؛ بنابراین در کتاب مذکور، دلائل جمع‌گرایی سعدی در غزل بیان شده‌است؛ اما در مقاله حاضر نشانه‌های جمع‌گرایی سعدی در مضمون غزل بررسی می‌گردد.

۱-۳. اهمیت و ضرورت تحقیق

در بررسی و نقد شعر، یکی از پرسش‌های اصلی، این است که دلیل آفرینش یک مضمون تازه یا دلیل کاربرد فراوان یک مضمون چیست؟ برای مثال یکی از مضمون‌های بسیار پرکاربرد، در غزل‌های سعدی، «به صحرا رفتن معشوق» است. سعدی «صحرا را بهترین زمینه و مناسب‌ترین قالب»، برای دیدار معشوق می‌داند (دشتی، ۱۳۹۰: ۲۵۹). گذر معشوق از صحرا و دشت و کوی و برزن، نیز در تعداد زیادی از مطلع‌های غزل سعدی دیده می‌شود. (ر.ک صص:

۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۷، ۲۰، ۲۲، ۳۸، ۳۹، ۴۳، ۴۹، ۵۰، ۶۰، ۷۵، ۹۹، ۱۱۳، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۵، ۱۲۷، ۱۲۹، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۵۱، ۲۵۴، ۱۳۱، ۱۵۱، ۱۵۵، ۱۶۵، ۱۸۲، ۱۹۱، ۱۹۳، ۱۹۴، ۲۱۱، ۲۲۵.

(۳۰۸، ۳۰۷، ۳۰۳، ۲۹۷، ۲۸۹، ۲۸۲، ۲۷۱، ۲۵۸، ۲۵۷)

کاربرد فراوان برخی مضامین در شعر، فرصتی برای تحقیق و پژوهش است تا با جست‌وجوی سبب کاربرد یا آفرینش یک مضمون، ابعادی از اندیشه‌های شاعر، روشن گردد. با توجه به اینکه تا کنون دربارهٔ جمع‌گرایی سعدی در غزل، تحقیقی صورت نگرفته است، انجام این تحقیق می‌تواند گامی در راه شناخت ذهنیت سعدی در غزل باشد.

۲. بحث و بررسی

پیش از آنکه بحث اصلی شروع شود، دو نکته باید روشن گردد: ۱- ارتباط غزل و جامعه چیست؟ آیا غزل عاشقانه ارتباطی با جامعه دارد؟ ۲- مضمون چیست؟ در پاسخ پرسش نخست باید اشاره کرد که برخی معتقدند غزل، جنبه شخصی و فردی دارد و فقط انتشار و اشتها خود را به ذوق و علاقه و همدردی اجتماع مدیون است (تقی‌زاده، ۱۳۸۹: ۲۲). این سخن را، دیگران با عنوان «جهان‌شمولی محتوای شاعرانه» بیان کرده‌اند: «جهان‌شمولی محتوای شاعرانه، عمدتاً اجتماعی است. فقط وقتی می‌توان حرف شعر را فهمید که بتوان صدای انسان را، در انزوای شعر شنید» (آدورنو، ۱۳۹۰: ۲۲۵)؛ بنابراین هرگاه خواننده، غزلی عاشقانه بخواند و احساس همدردی و همدلی کند، دلیل همدردی خواننده، آن است که معنی و محتوا، شامل یک موضوع کلی و انسانی و جهانی بوده‌است، از این رو، غزل با توجه به آنکه موضوعی کلی و جهانی و انسانی دارد، اجتماعی است.

غزل سعدی که آن را «نمونهٔ کامل عیار غزل فارسی» خوانده‌اند (شمیسا، ۱۳۸۵: ۲۱۰)، به دو لحاظ، از خصالت نیرومند اجتماعی برخوردار است: اول آنکه غزل سعدی، به عنوان شعر و هنر خلاق، از احساس فردیت اجتماعی، مایه گرفته‌است و دیگر آنکه این غزل‌ها، رنگ دریافت همگانی از زیبایی و کمال دارند (عبادیان، ۱۳۷۲: ۱۰۲). عشق، سرمایهٔ غزل سعدی است، اما خمیرمایهٔ تمام مسائل موجود در شعر سعدی، اجتماعی و مردمی است (رستگار فسایی، ۱۳۷۹: ۱۰).

در تعریف «مضمون» و تفاوت آن با «معنی»، آمده است: «مضمون، عبارت است از معنی جزئی متکی به مناسبات لفظی و رایج در سنت شعر و با موجودات و روابط شعری، سر و کار دارد. «معنی» عبارت است از فکر و فرهنگی که لزوماً شاعرانه نیست، ولی در شعر بیان می‌شود» (خرم‌شاهی، ۱۳۷۱: ۳۸). در مضمون‌پردازی، آنچه اهمیت دارد «نحوهٔ ارائهٔ آن یعنی مضمون تازه است» (شمیسا، ۱۳۸۵: ۲۸۹)؛ به عبارت دیگر، مضمون شعر «دریافت تند و لحظه‌ای و نامکرر» دربارهٔ یک معنی است (فتوحی، ۱۳۹۵: ۱۴۱)؛ برای مثال بیت «شمع را باید از این خانه به در بردن و کشتن/ تا به همسایه نگویید که تو در خانه مایی» (سعدی، ۱۳۸۵: ۷۴) یک «مضمون» است؛ اما بیت «پدر به صبر نمودن مبالغت می‌کرد/ که ای پسر

بس از این روزگار بی ترتیب» (همان: ۲۷۸) یک «معنی» است. جمع گرایی هم در معنا و هم در مضمون غزل سعدی دیده می شود.

۲-۱. حضور مردم در غزل سعدی

غزل دو شخصیت اصلی دارد: عاشق و معشوق. عاشق، شخصیت اصلی و فعال است که البته فعال بودن او، محدود به ابراز عشق و توصیف معشوق و آه کشیدن و از بی قراری به کوه و دشت تاختن است؛ اما در فضای غزل، شخصیت های دیگری نیز دیده می شوند؛ از جمله رقیب که با عناوینی گوناگون، مثل مدعی یا حسود از او یاد می شود. شخصیت های غزل، زمینه های فکری و فرهنگی شعر را به خوبی نشان می دهند؛ چنان که در غزل حافظ، زاهد ریاکار و محتسب، در جایگاه رقیب ظاهر می شوند و اندیشه سیاسی و فرهنگی او را آشکار می سازند و در غزل سعدی، حضور مردم، ذهنیت اجتماعی شاعر را نمایان می سازد. کوی عاشق، در غزل سعدی، نشانه های بیشتری از زندگی اجتماعی دارد و افزون بر عاشق و معشوق و رقیبان، از افرادی سخن می رود که در زندگی اجتماعی حضور دارند. اولین نهاد اجتماعی، خانواده است؛ سعدی از معدود غزل سرایانی است که در غزل او اشاراتی به خانواده دیده می شود و از پدر و مادر (سعدی، ۱۳۸۵: ۲۲۸، ۲۷۸، ۲۸۱) و کودکان (همان: ۲۶۸) و اقوام (همان: ۱۳۶) و آشنایان و غریبان (همان: ۱۸۱) یاد شده است: معلم گو ادب کم کن که من ناجنس فرزندم پدر گو پند کمتر ده که من نااهل فرزندم (همان: ۲۲۸)

پدر به صبر نمودن مبالغت می کرد که ای پسر بس از این روزگار بی ترتیب (همان: ۲۷۸)

چشم از آن روز که بر کردم و رویت دیدم به همین دیده، سر دیدن اقوامم نیست (همان: ۱۳۶)

در غزل سعدی، عاشق در محله ای زندگی می کند که صدای موذن، در آن به گوش می رسد (همان: ۱۶۹) و پاسبانان در شب های آن (همان: ۸۴) شب زنده داری می کنند؛ پیر محله نیز حضور دارد و عاشق را اندرز می دهد (همان: ۱۲۸)، عاشق در سرزمینی مهجور و به دور از مردم، به سر نمی برد، بلکه در مجاورت او، همسایگانی حضور دارند که از دست عاشق بی قرار، آسایش ندارند (همان: ۱۱۹) و یکی از نگرانی های شاعر این است که مبادا همسایه، از حضور معشوق در سرای عاشق آگاه شود:

۱۲/ نشانه‌های جمع‌گرایی در غزل سعدی

شمع را باید از این خانه به در بردن و کشتن تا به همسایه نگوید که تو در خانه مایی
(همان: ۷۴)

(نیز درباره همسایه رک همان: صص ۸۰، ۶۶، ۱۱۹، ۳۰۴)

عالم شهر گو مرا وعظ مگو که نشنوم پیر محله گو مرا توبه مده که بشکنم
(همان: ۱۲۸)

کاربرد شخصیت‌هایی چون همسایه و پیر محله، در غزل شاعران دیگر معمول نیست؛ از این رو، برجستگی کاربرد آن در غزل سعدی، روشن می‌گردد. گذشته از همسایه‌ها، پیک و قاصد هستند که در کوی و برزن روانند و از معشوق، به عاشق خبر می‌آورند (همان: ۱۶، ۲۱۳، ۱۸۲، ۱۱۶، ۵۵، ۲۹۸، ۱۲۵، ۸۵). گاهی نیز عاشق، از ساریان خبر می‌گیرد (همان: ۲۹۸). قابل ذکر است که پیک و قاصد، در شعر دیگر غزل‌سرایان از جمله حافظ به کار رفته‌است (حافظ، ۱۳۶۲: ۱۴۲، ۲۲۶، ۳۵۰، ۷۷۲، ۸۳۰).

«ساریان» از شخصیت‌هایی است که در غزل‌های سعدی، بسیار دیده می‌شود؛ ۱۳ بار از ساریان سخن رفته‌است که اغلب هم مخاطب شاعر قرار گرفته و از او تقاضایی شده‌است: ساریان آهسته روکارام جان در محمل است چارپایان بار بر پشتند و ما را بر دل است (سعدی، ۱۳۸۵: ۳۰۶)

ساربانان خبر دوست بیاور که مرا خبر از دشمن و اندیشه ز بدگویان نیست
(همان: ۲۹۸)

تعداد غزل‌های سعدی که با «ای ساریان» و «ساربانان» شروع شده، قابل توجه و مضمون آن، چشمگیر است (همان: ۳۰۷، ۲۷۹، ۱۵۱، ۳۰۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۱۵۹، ۳۴)؛ زیرا ذهن سعدی که با کاروان‌ها همراه بوده و به اطراف و اکناف عالم، سیر می‌کرده، در غزل نیز همان حال و هوا، برایش تداعی می‌شده‌است؛ از این رو، می‌توان یکی از دلایل مضمون‌سازی با ساریان را، جمع‌گرایی سعدی دانست (همان: ۱۲۳، ۸۴، ۲۷۹، ۳۰۵، ۱۸۲، ۲۹۷ و البته قافله سالار نیز در همین مضمون باید به آن اضافه شود همان: ۱۳۵).

سعدی دوران رونق حیات خود را، در غربت و در سفر، به سر برده‌است؛ از این رو، در شعر او، عناصری از فضای غربت دیده می‌شود؛ به‌ویژه از سفر در بیابان، به همراه کاروان، نشانه‌های نه‌چندان کمی، در غزل‌های او، به جا مانده‌است (سمیعی، ۱۳۷۸: ۳۰۲). سفرهای سعدی و سیر و سیاحت او نیز، با توجه به جمع‌گرایی او انجام شده‌است.

۲-۲. صدای مردم در غزل سعدی

در غزل سعدی، صدای مردم بسیار شنیده می‌شود، چنان‌که بیست بیت از غزل‌های سعدی با واژه «گویند» شروع شده و سپس نقل قولی از مردم آمده‌است. (سعدی، ۱۳۸۵:

۱۹۵، ۳۲۹، ۹۶، ۷۹، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۱۳، ۵۹، ۵۸، ۱۸۱، ۳۱۲، ۱۱۶، ۲۸۹، ۵۷، ۱۲۵، ۹۶، ۵۹، ۹۵، ۵۱، ۳۷)

گویند رفیقانم در عشق چه سر داری؟ گویم که سری دارم انداخته در پایی (همان: ۵۷)

بیش از ۵۰ بیت از غزل‌های سعدی، با «کس» و «کسی» و «کسان» شروع شده و بعد از آن نکته‌ای یا نقل قولی از زبان مردم، دربارهٔ عشق و معشوق ذکر شده است: کسان عتاب کنندم که ترک عشق بگویی به نقد اگر نکشد عشقم این سخن بکشد (همان: ۲۴۶)

در غزل سعدی، مردم دربارهٔ عشق، با عاشق (شاعر) سخن می‌گویند، شاعر هم با مردم سخن می‌گوید، آنان را ناظر خود می‌بیند و می‌خواهد که ناظر باشند؛ زیرا با فاش شدن عشق، خوانندهٔ روایت عاشقانه، می‌پندارد که عاشق در نهایت درجه عاشقی است و باکی از رسوایی ندارد:

گو خلق بدانند که من عاشق و مستم آوازه درست است که من توبه شکستم (همان: ۱۱۸)

گو همه شهرم نگه کنید و ببینید دست در آغوش یار کرده حمایل (همان: ۱۲۹)

در غزل سعدی، یکی از صداهایی که مکرر شنیده می‌شود، صدای مردم است که با شاعر، گفت‌وگو می‌کنند. در غزل سعدی و به طور کلی در غزل، گفت‌وگوی مردم، کوتاه و به دور از لحن و هرگونه توضیحی است که تنها می‌تواند خصوصیت اجتماعی آنان را، نمایان سازد که مثلاً چه کاره هستند و چه می‌گویند؛ ملامت می‌کنند یا پند می‌دهند. در غزل، اغلب دو صدا شنیده می‌شود: صدای عاشق و گاهی صدای رقیب. معشوق، به ندرت سخن می‌گوید. مردم به ندرت سخنی می‌گویند؛ اما در غزل سعدی، صدای مردم مکرر شنیده می‌شود.

۲-۳. نقش مردم در فضا سازی غزل سعدی

صحنه‌های عاشقانه در غزل سعدی، خالی نیست؛ مردمی هستند که با حضور خود، فضای غزل را، کمی واقعی‌تر نشان می‌دهند، چنان‌که خواننده از خود نمی‌پرسد پس مردم کجا هستند، عاشق خانه دارد، همسایه دارد، قوم و خویش دارد و در چنین فضایی که نسبت به فضای غزل دیگر شاعران، واقعی‌تر به نظر می‌رسد، عشق‌ورزی می‌کند.

۱۴/ نشانه‌های جمع‌گرایی در غزل سعدی

توصیفی که در بیت زیر دیده می‌شود، فضای غزل سعدی را نشان می‌دهد: معشوق در حال گذر است، صحنه خالی نیست؛ همه هواداران پیرامون او هستند و ازدحام آن‌ها تصویر و خیال شاعرانه را، مردمی‌تر و کامل‌تر ساخته است:

معتقدان و دوستان از چپ و راست منتظر کبر رها نمی‌کند کز پس و پیش بنگری
(همان: ۹۰)

معشوق که از جایی می‌گذرد، همگان به تماشا برمی‌خیزند؛ برخی دوستدار او هستند و برخی ناظران رهگذری:

ما خود از کوی عشق‌بازانیم نه تماشاکنان رهگذری
(همان: ۳۹)

در مثال زیر، عاشق در پی معشوق می‌دود، اما مردم هم در صحنه حضور دارند. در این بیت گروه قیدی «میان خلق»، در ابتدای بیت قرار گرفته است تا بر حضور مردم، تأکید شده باشد. شاعر می‌گوید: از مردم خجالت کشیدم که «به سر ندویدم». مردم که از جایگاه معشوق باخبر بودند، انتظار داشتند عاشق، با سر بدود. با توجه به این تصویر و تصاویر مشابه، شاعر بر این باور است که مردم حقیقت شناس هستند و البته این مضمون تازگی دارد:

میان خلق ندیدی که چون دویدمت از پی زهی خجالت مردم چرا به سر ندویدم
(همان: ۱۱۹)

مثال زیر نیز نشان می‌دهد که گروهی از هم‌نشینان سعدی با عشق موافق هستند و از او می‌خواهند که از معشوق جدا نشود؛ این مضمون نیز بر عشق‌اندیشی و توافق آنان با عاشق، دلالت دارد:

گروهی هم‌نشین من، خلاف عقل و دین من گرفته آستین من که دست از دامنش مگسل
(همان: ۵۳)

روشن است که عشق در هر صورت و در هر مرحله‌ای که باشد، مضمون بیت فوق، تا حدودی غیر قابل باور به نظر می‌رسد؛ پس چرا سعدی این مضمون را با حضور مردم آفریده است؟ چرا سعدی سعی می‌کند در بیشتر صحنه‌ها مردم را در پی خود بکشانند؟ مردمی که اغلب، عاشق را ملامت می‌کنند و گاهی نیز چنان‌که در دو بیت اخیر دیده می‌شود عاشق را، در عشق‌ورزی، تشویق می‌کنند. تضاد میان ملامت‌کنندگان و ترغیب‌کنندگان را، می‌توان با توجه به تضاد برخوردهای مردم، توجیه کرد. همچنین به نظر می‌رسد سعدی خواسته است، در مضمون‌های گوناگون، مردم و گفت‌وگوی آنها را، جهت تقویت فضای غزل، به کاربرد.

۲-۴. نقش مردم در افزایش باورپذیری مضامین عاشقانه

در غزل، اغلب باورکردن گفتارهای رمانتیک و کردارهای اغراق آمیز عاشق و معشوق، مشکل است و بیش تر استعاره‌ها و نمادها و به طور کلی زبان مجازی در غزل، تفسیر و توجیه می‌شود. در غزل سعدی، نشانه‌هایی از اصالت احساس شاعر - که البته اثبات علمی آن تقریباً محال است - دیده می‌شود و خواننده می‌پندارد که سعدی حرف دلش را زده و آنچه را می‌گوید، واقعیت زندگی وی است و لابد سعدی، عشق را تجربه کرده و غزل‌های او، مجموعه‌ای از تجربه‌های عاشقانه اوست. به نظر می‌رسد یکی از مواردی که باورپذیری روایت عاشقانه را، در غزل سعدی، تحت تأثیر قرار داده و تقویت کرده‌است، جمع‌گرایی سعدی است که در این بخش بدان پرداخته می‌شود.

۲-۴-۱. افزایش باورپذیری مضامین عاشقانه با توصیف فضایی اجتماعی

تعداد قابل توجهی از مضامین عاشقانه غزل سعدی، در فضایی اجتماعی بیان شده‌است؛ برای مثال در مضمون بیت زیر، سعدی ابتدا از عاشقی مجنون سخن گفته و در ادامه به تغییر احوال مجنون در خانواده، (به عنوان یک نهاد اجتماعی) اشاره کرده‌است:

مجنون ز جام طلعت لیلی چو مست شد   فارغ ز مادر و پدر و سیم و ز رفتاد
(همان: ۲۸۱)

در بیت زیر، سعدی می‌خواهد بگوید اوج خوشبختی، وصال یار است که شاعر بر آن رشک می‌برد، اما ابتدا در مصراع اول، پسند مردم و جامعه را نشان می‌دهد و تذکر می‌دهد که مردم، اغلب بر مال و منصب، حسد می‌برند و شاعر با اذعان به خواسته و پسند مردم، تأثیر و باورپذیری سخنش را، بیشتر ساخته است؛ به عبارت دیگر اگر شاعر می‌گفت: «من تنها بر یاران به وصال رسیده، حسد می‌برم»، تصور خواننده آن بود که این سخن، حرف دل شاعر نیست و او نیز در دل، هوای مال و منصب دارد، اما با اقرار بر مصراع اول، سخن شاعر برای خواننده باورپذیرتر می‌شود:

هرگز حسد نبردم بر منصبی و مالی   آلبا بر آنکه دارد با دلبری و صالی
(همان: ۱۸۴)

۲-۴-۲. افزایش باورپذیری مضامین با توصیف عاشق در میان مردم

در غزل، عاشق قهرمانی است که می‌کوشد به معشوق برسد. بیشتر غزل‌سرایان، عاشق را، به صورت فردی تنها و گریزان از جامعه، وصف می‌کنند و البته این که عاشق، مردم‌گریز باشد پذیرفتنی است، اما سعدی در کنار عاشق، مردم را هم توصیف می‌کند و مثلاً وقتی می‌گوید:

قومی غم دین دارد و قومی غم دنیا   بعد از غم رویت غم بیهوده خوراندند
(همان: ۱۱۷)

۱۶/ نشانه‌های جمع‌گرایی در غزل سعدی

بیان شعر به گونه‌ای است که باورپذیری آن افزوده شده است؛ زیرا خواننده در ابتدا با توصیفی واقعی و آشنا دربارهٔ جامعه، روبرو می‌شود و سپس سخنی دربارهٔ عشق می‌شنود. در بیت زیر نیز، شاعر، دو حالت متضاد از عاشق هجران‌دیده و عاشق به وصال رسیده را، توصیف کرده است. خواننده با توجه به حالت‌ها و موقعیت‌های گوناگون مردم، که حاکی از دیدگاه جامع شاعر است، مطلب را بهتر می‌پذیرد:

یکی را دست حسرت بر بناگوش یکی با آنکه می‌خواهد در آغوش
(همان: ۱۲۰)

سعدی در بسیاری از موارد، ابتدا وضعیتی از مردم را توصیف، سپس حال و وضعیت خود را بیان کرده و طبعاً مقایسه‌ای میان مردم و عاشق انجام شده است. این گونه توصیف‌ها نیز، باورپذیری معانی و مضامین غزل را تقویت کرده؛ زیرا با این مقایسه، به اعتراض و پرسش احتمالی خوانندهٔ معترض خود جواب داده است. در بیت زیر گویی مخاطب به سعدی تذکر داده باشد که تو چرا در بند همین معشوق سنگدل مانده‌ای. دیگران دوستان متعدّد دارند و سعدی پاسخ داده: «می‌دانم که مردم معشوق متعدّد دارند، اما من وفادار به معشوق هستم»:

گیرند مردم دوستان، نامهربان و مهربان هر روز خاطر با یکی، ما خود یکی داریم و بس
(همان: ۳۴)

(رک همان: صص: ۳۱۵، ۳۰، ۱۵۷، ۱۷۳ و...)

بیت زیر نیز شاعر را در فضایی اجتماعی نشان می‌دهد:

برادران و بزرگان! ملالتم نکنید که اختیار من ازدست شد چو تیر از شست
(همان: ۵۲)

۲-۳. افزایش باورپذیری مضامین عاشقانه با مقایسهٔ معشوق با خوب‌رویان

در غزل سعدی ابیات بسیاری دیده می‌شود که در آن ابیات معشوق، با زیبارویان دیگر، مقایسه می‌گردد. مقایسهٔ معشوق با خوب‌رویان، نیز نشان دهندهٔ دیدگاه جمع‌گرای سعدی است؛ سعدی فقط معشوق خود را نمی‌بیند؛ خوب‌رویان دیگر را نیز در نظر دارد. این مضمون در غزل بسیاری از غزل‌سرایان دیده نمی‌شود، شاید غیرت عاشق اقتضا می‌کرده که نامی از دیگری نبرد، اما سعدی اقرار می‌کند که خوب‌رویان بسیارند، اما معشوق من برتر است و این اقرارگونه‌ها، مضامین غزل را قابل قبول‌تر می‌سازد و بر باورپذیری مطلب می‌افزاید:

اگر چه صاحب حسند در جهان بسیار چو آفتاب برآید ستاره ننماید
(همان: ۱۹۶)

پاکیزه‌روی در همه شهری بود ولیک   نه چون تو پاکدامن و پاکیزه‌خو بود
(همان: ۲۰۰)

در غزل حافظ اگر مقایسه‌ای میان معشوق و زیبارویان دیده شود، بیشتر برای آفرینش
تشبیه تفضیل به وجود آمده‌است، مثل بیت زیر:

جان فدای دهنّت باد که در باغ نظر   چمن آرای جهان خوشتر از این غنچه نیست
(حافظ، ۱۳۶۲: ۵۸)

در غزل سعدی، عاشق بارها تأکید می‌کند که زیبارویان در دنیا فراوان هستند، اما معشوق
بر آنان برتری دارد و این برتری به سبب احساس عاشق است بر اساس این بیت:
مرا خود با تو چیزی در میان هست   و گر نه روی زیبا در جهان هست
(همان: ۲۰۸)

همین سخنان شاعرانه و صمیمانه، دنیای غزل سعدی را هرچه بیشتر شبیه دنیای واقعی
نشان می‌دهد.

۳. نتیجه‌گیری

غزل سعدی، عاشقانه است و در آن به مسائل سیاسی و اجتماعی، اشاره‌ای نشده است،
اما فرمانروای ملک سخن، در مضمون‌پردازی و معانی غزل، تحت تاثیر دیدگاه جمع‌گرای
خود قرار گرفته و در موارد متعدّد، مردم را به غزل وارد ساخته‌است. برخی از مضمون‌های
پرتکرار در غزل سعدی، این نکته را روشن می‌سازد که در غزل سعدی:

۱. حضور گروه و شخصیت‌هایی مانند: عام و عوام (۱۹ بار)، (ساربان) (۱۳ بار)، همسایه
(۶ بار)، اقوام، پیر محله، مؤذن، آشنا، سرمایه‌داران و ... نشان‌دهنده جمع‌گرایی سعدی
است؛

۲. در بسیاری از غزل‌های سعدی، مردم با شاعر، گفت‌وگو دارند و اغلب او را ملامت
می‌کنند و پند می‌دهند. ذهن جمع‌گرای سعدی با نقل سخن از زبان مردم، تصوّر و برخورد
جامعه را در برابر عشق، نشان داده‌است؛

۳. حضور مردم در تعداد قابل توجهی از غزل‌های سعدی، ازدحامی پدید آورده و صحنه
غزل را از خلوتی رمانتیک، تا حدودی دور داشته و فضایی واقع‌گرا آفریده‌است؛

۴. جمع‌گرایی سعدی در غزل، باورپذیری مضامین غزل را افزوده است؛ باورپذیری و
دلنشینی غزل سعدی با توجه به توصیف احوال مردم در غزل، مقایسه عاشق با مردم و
مقایسه معشوق با خوب‌رویان، محکم‌تر گشته‌است.

کتابنامه

- آدورنو، تئودور. (۱۳۹۰). «سخنی پیرامون شعر غنایی و اجتماع». مندرج در **درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات**. ترجمه محمد پوینده. تهران: نقش جهان.
- ترابی، علی‌اکبر. (۱۳۸۵). **جامعه‌شناسی ادبیات فارسی**. چاپ چهارم. تبریز: فروزش.
- تقی‌زاده، محمود. (۱۳۸۹). **جامعه‌شناسی ادبیات جهان**. تهران: سرمدی.
- حافظ، شمس‌الدین محمد. (۱۳۶۲). **دیوان**. چاپ دوم. به تصحیح پرویز ناتل خانلری. تهران: خوارزمی.
- حمیدیان، سعید. (۱۳۸۴). **سعدی در نخل**. چاپ دوم. تهران: قطره.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۷۱). **حافظ‌نامه**. ج اول. چاپ چهارم. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- دشتی، علی. (۱۳۹۰). **قلمرو سعدی**. تهران: زوآر.
- دیچرز، دیوید. (۱۳۸۸). **شیوه‌های نقد ادبی**. چاپ ششم. ترجمه محمدتقی صدقیانی و غلامحسین یوسفی. تهران: علمی.
- رستگار فسایی، منصور. (۱۳۷۹). **حدیث عشق**. سعدی‌شناسی. دفتر سوم. صص ۲۲-۷.
- ستوده، هدایت‌الله. (۱۳۸۱). **جامعه‌شناسی در ادبیات فارسی**. چاپ دوم. تهران: آوای نور.
- سعدی، مصلح‌الدین. (۱۳۸۵). **نخل‌های سعدی**. به تصحیح غلامحسین یوسفی. تهران: سخن.
- سلیم، غلامرضا. (۱۳۷۷). **جامعه‌شناسی ادبیات**. تهران: توس.
- سمیعی، احمد. (۱۳۷۸). «سعدی در غزل». مندرج در **سلسله موی دوست**، چاپ اول. شیراز: هفت اورنگ.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۵). **سبک‌شناسی شعر**. چاپ دوم. تهران: نشر میترا.
- عبادیان، محمود. (۱۳۷۲). **تکوین نخل و نقش سعدی**. تهران: ابتکار.
- فتحی رودمعجنی، محمود. (۱۳۹۵). «مضمون در فن شعر سبک هندی». **فصلنامه نقد ادبی**. س ۹. ش ۳۴. صص ۱۱۹-۱۵۶.
- معبودی، زهرا. (۱۳۸۵). **جامعه‌شناسی در آثار سعدی**. تهران: تیرگان.